

TÜRKÜN DİNÎ HOŞGÖRÜSÜ VE SIRP KİLİSESİ

İSKENDER MUZBEĞ*

Türkler tarih boyunca birçok parlak çağlara kendi hoşgörü damgasını vurmuş bir millettir. Hun Türklerinden Selçuklulara ve Osmanlılara kadar bu damga belirgin çizgileriyle sevgi, saygı ve hoşgörüye dayanan bir Türk varlığını belgelemektedir. Çünkü Türk, ayak bastığı yere erini de şiirini de, bilimini de, eğitimini de, zanaatını da sanatını da getirmiş ya da götürmüştür. Böylece yerli halklara, fetihleri dar çıkarlar yüzünden gerçekleştirmediğini, göç dolu bir yaşama geleneğinin sonucu olarak ayak bastığı yerlerde yurtlanmak istediğini ve yurtlandığını göstermiştir.¹ İçten, temelli bir yerleşme süreciyle birlikte sanatın da yerleşmesini zorla değil gönülle, hoşgörüyle sağlayan bu Orta Asya'lı topluluk geniş bir coğrafyada kendi varlığını sezdirdi, sanatını, dilini, gelenek ve göreneklerini yerli halkların dil, sanat, gelenek ve görenekleriyle kaynaştırdı, yerli halkların dinlerini büyük bir hoşgörüyle karşıladı. Bu hoşgörü imi bugünkü Atatürk Türkiye'sinde de belirgindir.

Balkanlar'da yaşayanların tarih boyunca kendi ulusal ve dinsel benliklerini koruyabilme gerçeği Türk'ün dini hoşgörüsünün tipik bir örneğidir.

Hoşgörü nedir aslında? TDK'nın *Türkçe Sözlük*'ünde² her şeyi anlayışla karşılayarak olabildiği kadar hoş görme durumu, *Felsefe Sözlüğü*'nde³

* Obilička 11, Prizren/Yugoslavya.

¹ İskender Muzbeğ, "Çağdaş Yugoslavya Türk Edebiyatı Elli Yaşında," *BAY Dergisi*, yıl 1-2, sayı 4-5, Aralık 1994/Ocak 1995, Prizren, s. 4.

² *Türkçe Sözlük*, TDK Yayınları, 6. baskı, Ankara, s. 385.

³ *Felsefe Sözlüğü*, TDK Yayınları, 2. baskı, Ankara 1971, 93.

a) Başkalarının düşünce ve kavramlarını hoşgörme, onların da geçerliliklerine karşı tepki göstermeme, b) Başkalarının düşünce ve kavramlarını özgürce dile getirmesini ve düşüncelerine göre yaşamasını hoşgörme tutumu diye belirtilmektedir. *Recnik stranih reci i izraza*'da⁴ hoşgörü, aslı Lâtince olan *tolerantia* olarak belirtilmiş, anlamı ise, insan uzlaşmadığı bir yabancı düşünceyi, özellikle din meselelerini anlayışla karşılamak, sabretmek olarak verilmiştir. *Sinonimi i srodne reci u srpskohrvatskom jeziku*'da⁵ hoşgörü sözcüğü yirmiden çok eş anlamlı kelimeyle anlatılmaya çalışılmıştır. *Fjalor shqip-serbokroatisht*'te⁶ ise hoşgörü için *tolérance* kelimesi kullanılmıştır ki bunun anlamı Vuyakliya'nın sözcüğündeki biçimleri çok benzer bir şekilde verilmiştir. Hoşgörü, değer vermeme, değersiz sayma anlamına gelen horgörünün karşıtı mıdır yoksa?...

...Türk milleti Anadolu'da yarattığı dirlik, birlik, düzenlik ve esenlik dünyasını zamanla Balkanlar'da da yaratmıştır. Bilindiği gibi Meriç Savaşı'ndan (1371) sonra Türkler Balkanlar'ı fethetmeye başlamışlardır. Böylelikle birçok etnik topluluklar Türk kültürü ve İslâm diniyle karşı karşıya gelmişlerdir. İşte bu karşılaşmada dile gelen Türk hoşgörüsünün olumlu etkisiyle Osmanlıların Balkanlar'a kolayca yayılması ve beşyüz yıl bu topraklarda hüküm sürmesi sağlanmıştır. Tarihten anlıyoruz ki, Osmanlı beyliklerinin birleşerek güçlü bir devlet kurma, giderek büyüyen imparatorluk özelliğini kazanma sürecine Balkanlar'da birçok tepkilere rağmen, sıcak bakan güçler de vardı. Çünkü Osmanlı Türk toplumunda ilişkiler Türk geleneği ve İslâm din kurallarına göre düzenleniyordu. Din kurallarında ise engin bir hoşgörü vardı. Bu hoşgörüye dayanarak Balkanlar'da tüm din örgütleri kendi özerkliğini koruyabilmiştir.

Dr. Mirko Mirkoviç *Türk Yönetimi Altında (1459-1766) Sırp Kilisesi'nin Hukukî Durumu ve Karakteri*⁷ adlı (Sırp dilinde yayınlanmış)

⁴ *Vujaklija, Recnik stranih reci i izraza*, Prosveta, Belgrad 1975, 957.

⁵ *Sinonimi i srodne reci srpskohrvatskog jezika, Leksikon Sveznanje*, 1. baskı, Belgrad 1974, 566-567.

⁶ *Fjalor shqip-serbokroatisht, Instituti albanologjik i Prishtinës*, Prishtine 1981, 942.

⁷ Mirko Mirkoviç, *Pravni položaj i karakter Srpske crk ve pod turskom vlašcu (1459-1766)*, Zavod za izdavanje udzbenika SRS, Belgrad 1965.

kitabında Osmanlı yönetimi altında Sırp Kilisesi'nin hukukî durumunu inceleyen çok ilginç savlar ileri sürmektedir: Osmanlı devleti kuruluşundan 50 yıl sonra, yani XIV. yüzyılın ortalarında uzun süreli fetih savaşlarına girişti. Bir yandan Osmanlı devletinin içindeki gelişmeler, diğer yandan da Balkanlar'daki toplumsal siyasal gelişmeler onun bu yönde ilerlemesi için uygun koşulları yaratıyordu".⁸ Toplumsal güçlerin kimi bölümleri en önemli dönüm noktası sayılan olaylarda Osmanlıların gelişini kabul edilemez bir işgal saymadıklarını belirtiyorlardı. (...). Öyle ki XIV. yüzyılda Osmanlı devleti, Türk ve Müslüman olmayan müttefikleriyle temel işbirliği biçimlerini gerçekleştirmeye başladı".⁹ "Türkler Balkanlar'a gelince, burada karşılaştıkları topluluklara yanaştılar, ekonomik ve politik önlemlerle, imtiyazlarla onların davranış biçimlerinin işbirliği yönünde değişmesini sağladılar".¹⁰

Balkanlar'da beliren polarizasyon sürecinde, Dr. Mirko Mirkoviç'e göre, Sırp Kilisesi de, öyle denilen Avrupa Umumi Hristiyan Dayanışması'na katılmadı. Çünkü bu Avrupa Hristiyan birliğinin ardında "Katolik kilisesinin tuzak ve çıkarları gizliydi". Bu yüzden Sırp Kilisesi Türklerin yönetimi altında kendi başına dirim ve dirlik yollarını araştırmaya başladı.¹¹

Türk'ün dinî hoşgörüsünü çeşitli yönleriyle araştıran Dr. Mirko Mirkoviç adı geçen kitabının birinci bölümünde Despotluğun ortadan kaldırılmasından İpek Patrikliği'nin yeniden çalışmaya başlamasına kadar Sırp Kilisesinin durumunu, ikinci bölümünde ise 1557-1766 yılları arasında İpek Patrikliği'nin çalışmalarını incelemektedir. Bu kitapta konu şu başlıklar altında incelenmiştir: *Birinci Bölümde*: I. Osmanlı İmparatorluğu Hukuk Düzeninde Kimi Hristiyan Elemanların İmtiyazları, İmtiyazlar Siyaseti İçin Osmanlı Hukukî ve Toplumsal Önkoşulları, Osmanlı İmparatorluğu ve Onun İmtiyazlar Rejimi, II. Osmanlı Hukuk Düzeninde Hristiyan Kiliseleri,

⁸ A.g.e., s. 7.

⁹ A.g.e., s. 8.

¹⁰ A.g.e., s. 11.

¹¹ A.g.e., s. 15.

İslâm'ın Diğer Dinlere Karşı Hukukî Tutumu, Hıristiyanlığın Bölünmesi ve Osmanlılardan Önce Bizans ve Sırp Kilisesinin Temel Rejimi, Osmanlı İmpartorluğu'nda Hristiyan Kiliselerinin Hukukî Tanınma Meselesi, III. Despotluğun Son On Yılından İtibaren İpek Patrikliği'nin Yeniden Çalışmaya Başlamasına Kadar Sırp Kilisesi'nin Hukukî Durumu ve Ayakta Kalması, Sırp Kilisesi'nin Ohri Arhiepiskopluğu'nun Ayakta Kalması, 1459-1557 Yılları Arasında Kilise Kuruluşlarının Ekonomik-Hukukî Durumu, *İkinci Bölümde*: I. Sırp Kilisesi Patriği'nin Hukukî Durumu ve Rolü, II. Türk Hukuk Düzeni ve Kilisenin Merkez Yönetim Organları, III. Sırp Kilisesi'nin Ekonomik, Hukukî, Mali Durumu, IV. Sırp Kilisesi'nin Hukukî Durumu. Kitapta ilginç bir sonuç, Notlar bölümünde 916 dipnot ve 9 sayfalık kaynakça yer almaktadır.

Türk, yüzyıllar boyunca temasta bulunduğu diğer topluluklara kendi millî ve dinî hoşgörüsünü aşlamaya çalıştı. O, Anadolu'da olsun, Rumeli'de olsun, hep hoşgörüye dayanarak insanlar arasında ilişkiler yarattı, hatta devlet yönetimini de genelde bu anlayışla uyguladı. Bu yüzdendir ki Türk varlığı bugün üç kıtada yüzlerce etnik topluluğun yaşayış biçiminde belirgindir. Birçok dillerde Türkçe kelimeler bugün bile kullanılmaktadır, atasözlerimiz diğer milletlerin folkloruna girmiştir, Türk mutfağıyla birçok mutfaklar zenginleşmiştir.

Türklerdeki dinî hoşgörünün kaynağını bir yandan Türk geleneklerinde, diğer yandan da Osmanlı'nın Balkanlar'a yaydığı din kurallarında aramak gerekir. Bilindiği gibi, bu dinin temelleri 600'lü yıllara rastlar. 623 yılında Hazret-i Muhammed (S.A.V.) Sinay'daki Aya Katarina Manastırı'na, sekiz yıl sonra ise Necran'daki Hristiyanlara özyönetimli imtiyazlar tanımıştır.¹² Bu dinî hoşgörü geleneğini sürdüren Türkler Osmanlı'nın Avrupa'ya gelişi sırasında da uyguladılar ve önce Ohri Arhiepiskopluğu'nu,¹³ sonra İstanbul

¹² M. Begoviç, *Tragovi naseg srednjovekovnog prava u turskim pravnim spomenici-ma*, 1952, 67.

¹³ I. Snjegarov, *Istorija na ohridskata arhiepiskopija-patrijarşija*, Sofija 1932, 3-9.

Patrikliği'ni,¹⁴ Sırp Kilisesi'ni¹⁵ ve Bosna Franyeavaş örgütünü¹⁶ legalleştirdiler. Hatta İstanbul Patrikliği Türkler tarafından en kısa bir zamanda, 1453 yılında legalize edildi.

Türk'ün dinî hoşgörüsü dinler arasında ayrılık gayrılık yapmıyordu. Bâb-ı Âli ile Roma Katolik Kilisesi arasında hukuk ilişkileri olmamasına, Roma Katolik Kilisesi ile Türk yönetimi arasında ikili hiçbir anlaşmaya varılmamasına rağmen Bosna Franyeavaş örgütü dindarları bu ilişkilerin II. Mehmed'in bir ahidnamesine göre düzenlendiğini ileri sürüyordu.¹⁷ Franyeavaşlar Türk yönetiminin her türlü hukuk düzenlemelerini kabul ediyor, böylece bu yönetim tarafından onların güvenliği sağlanıyordu. Öyle ki, bu ahidname olduğu gibi, vezir buyurulduları ve sultan fermanları da Türkiye sınırları içerisinde Roma Katolik din örgütlerinin çalışmasını olumlu yönde etkiliyordu.

Türk yönetiminin Sırp Kilisesi ile ilişkileri daha somuttu. Bu somutluğa dayanarak Sırp Kilisesi'nin Türk'ün dini hoşgörüsünden yararlandığı, böylece kendi özerkliğine kavuştuğu ileri sürülebilir. Doğal ki Türkler, kiliseye özerklik tanımının toplumsal-siyasal hesabını da yapmışlardı: Türkler bir yeri fethedince, oradaki kilise örgütünün çalışmasını yasaklamıyor, başlangıçta E. Golubinski'nin dediği gibi, *status quo*'ya saygı gösteriyor,¹⁸ daha sonra kiliseye çeşitli imtiyazlar tanıyor, böylece geniş bir coğrafyada hoşgörülü çok dinli bir yaşam mozayikine kendi olumlu damgasını vuruyordu. Örneğin: XVI. yüzyıl ortalarında Osmanlı Türkleri kendi devlet yönetimini sekiz milyon kilometrekarelik bir yüzeyde gerçekleştirirken artık Türkiye birkaç dinin özgürce geliştiği bir ülke olmuştu, o Asya, Avrupa ve Afrika etnik grupları ve dinlerinin birliği özelliğini kazanmıştı. Bu özellik

¹⁴ A.P. Lebedov, *Istoriija grcko-istocne crkve*, I, 29-30.

¹⁵ I. Ruvarac, *O katalogima pecskih patrijaraha*, Glasnik srpskog ucenog drustva, knjiga VI, sv. XXIII, 243.

¹⁶ J. Matasovic, *Fojnicki regesta*, Spomenik SKA, LXVII, 1930, 1-3.

¹⁷ A.g.e., s. 1-3.

¹⁸ S. Golubinski, *Kratki ocerk*, s. 141.

sayesinde Osmanlı devleti ve bu devletin yerel yönetim organları yerli halk kitlelerinin sempatisini kazanıyor, müslimlerin olduğu gibi gayr-i müslimlerin de yaşadığı bölgelerde insanlar devlet ile işbirliğine hazır olduklarını belli ediyor ve işbirliği yapıyorlardı.

Balkanlara Osmanlılar iyice hazırlanmış bir imtiyazlar politikası ve gelir kayıt sistemiyle geldiler: Sokullu Mehmed Paşa Sırlara Sırp dilinde yazı gönderiyor, onlara imtiyazlar vereceğini söylüyordu. Türkler bu hoşgörüyü dayanarak kilisenin ekonomik ve hukukî gelişmesini mümkün kılıyordu. Sırp Kilisesi de bu politikayı kabul ediyor, bunu her yerde belirtiyor, her zaman devletle bir *modus vivendi*'yi bulmak taraftarı olduğunu gösteriyordu.¹⁹ Kilise kendi yönetim örgütlenmesini devlet yönetimine uygun bir biçimde belirlemeyi üstleniyordu ki, bu işte devletin siyasal yönetim düzeni geçerli sayılıyordu.

Dinî hoşgörüyü dayanarak Sırp Kilisesi'ne verilen imtiyazlar nelerdi? Bu imtiyazların başında Sırp Kilisesi'nin özerkliği geliyordu.

a) *Kilisenin yargı alanındaki özerkliği*: Türk egemenliği altında bile kilise kendi dinine mensup insanların birçok davalarına bakıyor, gayr-i müslimlerin kendi aralarındaki medenî hukuk, aile, miras mal ve borç ilişkilerinden çıkan anlaşmazlıkları çözüme bağlıyordu. Çünkü Türk hukuku Müslüman olmayanların hukuk açısından korunmalarına, onların özellikle kendi adet, gelenek ve kendi hukuk kurallarına göre birçok ilişkiler kurmalarına izin veriyordu. Y.Radoniç'e göre II. Mehmed kiliseye geniş bir özellik tanıyordu çünkü "çeşitli dinlere mensup insanlara aynı hukuk kuralları geçerli değildir".²⁰ Demek oluyor ki, Osmanlı İmparatorluğu'nun Sırp Kilisesi'ne tanıdığı imtiyazlar sayesinde, Hristiyan milletlerin hukuk bakımından belli bir özelliği vardı.

b) *Kilisenin iktisadî özerkliği*: Türk hoşgörüsüne dayanarak dirim ve dirliğini sürdüren Sırp Kilisesi'nin taşınmaz malları vardı. Böylece bu kilise bir maddi-malî bütünlük özelliğine sahipti. Manastırlar kendi taşınmaz mallarının miktarını da artırılabiliyorlardı. Buna karşılık olarak onların Türk

¹⁹ Mirko Mirkovic, *a.g.e.*, s. 51.

²⁰ J. Radoniç, *Rimska kurija*, s. 154-155.

yönetimine vergi verme görevi vardı. Vergi ilişkisinden başka, Türk yönetimiyle Sırp Kilisesi arasında daha birçok alanlarda ekonomik ilişkiler kuruluyordu. Örneğin: Deçan Manastırı arazilerinde sultan için özel şahinler yetiştiriliyordu. Rahipler şahin yetiştirdikleri için birçok imtiyazlara sahiptiler.²¹

c) *Sırp Kilisesi'nin hukuk ve ailevî işler alanında özerkliği*: Kilise görgü kurallarını, adetleri ve kendi hukuk kurallarını uyguluyor, hatta, gerektiğinde yeni hukuk kuralları da çıkarabiliyordu. Kilisenin bu özelliği her şeyden önce yönetim tarafından Kilise Kurulu'nun kurulmasına, Kiliseye bağlı özyönetimli belediyelerin kurulmasına izin verildiğinde görülüyordu.

Kilise bu özerkliğini gerçekleştirirken her zaman Türk devlet hukukuna saygılı davranıyor, zaman zaman ise bu devletten yardım istiyordu. Ancak böyle onun özerkliğinin anlamı vardı. Bu özerklik sultanın kararı ile veriliyordu. Örneğin: İpek Patrikliği 1557 yılında sultanın kararına göre çalışmaya başladı. Patrikin ve diğer kilise büyüklerinin seçimi yine sultanın beratıyla belgeleniyordu.²² Onlar berata dayanarak ve berat ile verilen yetki sınırları içerisinde din, medeni hukuk hatta ceza meselelerini de çözüme bağlıyorlardı. Patrik din örgütlerine karşı bile yetkisini sultanın beratinden elde ediyordu. Berat ile Patrik'in hukukî durumu güçlendiriliyor, hatta daha yüksek bir düzeye çıkarılıyordu. Patrik ve diğer kilise büyükleri böylece bir yandan Türk devletinin hukuk mekanizmasına katkıda bulunuyor, diğer yandan da milletin önüne sadece kilise büyükleri olarak değil, yargı yetkisine sahip kişiler olarak da çıkıyorlar, milletbaşı (yani Müslüman olmayan milletin başı) oluyorlardı.²³ Beratlar, onları veren sultanın tahtta kaldığı müddetçe geçerli idi. Tahtta değişiklikler olunca yeni berata ihtiyaç duyuluyordu. Fermanlar Türk yönetimi altında Sırp Kilisesi'nin ayakta durduğunun birer belgesidir, Türk'ün dinî hoşgörüsünün birer belirtisidir. Türk yönetimi bu hukuk kurallarıyla manastırların maddî güvenliğini sağlıyor,²⁴ oysa ki onların iç özerkliğine dokunmuyordu.

²¹ I. Jastrebov, *Podatci*, s. 43-44.

²² L. Hadrovics, *L'Eglise serbe sous la domination turque*, Paris 1947, s. 55.

²³ A. F. Miller, *Mustafa Pasa...*, s. 57.

²⁴ G. Ostrogorski, *Pronija*, Beograd 1951, s. 118.

Türk yönetimi altında Sırp Kilisesi'nin (Türk'ün dinî hoşgörüsüne dayanarak) memnun durumunu dile getiren birkaç düşünceyi yine Dr. Mirko Mirkoviç'in "Türk Yönetimi Altında (1459-1766) Sırp Kilisesi'nin Hukukî Durumu ve Karakteri" adlı kitabından alıntılanmak istiyoruz.²⁵ M. Gruyiç. Sırp Kilisesi Türk yönetimi altında kendi ulusal çizgisini daha da güçlendirmiştir (sf. 113); M. Mirkoviç: Türk yönetimi Sırp Kilisesi'nin politik alanda afirmasyonu için büyük bir yardımda bulunmuştur (sf. 162); Y. Radoniç: Türk İmparatorluğu sınırları içerisinde Sırp Kilisesi özerk bir dînî-millî bütünlüğü teşkil ediyordu (sf. 153); Y. Kabırda: Sırp Kilisesi Türk fetihlerinden önce gerçekleştirdiği özyönetimi Osmanlılar döneminde de koruyabilmiştir (sf. 153); P. Popoviç: İpek Patrikliği Türkiye'de eski Sırp Çarlığının devamı idi (sf. 151); L. Hadrovics: Sırp Patrikliği, daha yüksek bir düzey sayılan Osmanlı devleti çerçevesinde teokratik bir devlet idi (sf. 152).

Sonuç olarak, Türk yönetiminde Sırp Kilisesi'nin durumu hakkında şu özellikler vurgulanmalıdır:

1. Sırp Kilisesi Türk'ün dinî hoşgörüsüne dayanarak hat-ı şerîfle legalleşmiş, kilise büyüklerine verilen beratlarla dayanarak yasal faaliyetler yapmıştır.
2. Kilise hukuk işlerini din kurallarına göre gerçekleştirmiştir.
3. Din örgütü mensuplarının kiliseyi ilgilendirmeyen tüm diğer meseleleri, devlet hukuk kurallarına göre çözüme bağlanmıştır.
4. Hukuk işlerini gerçekleştirirken kilise gerektiğinde devletin güç mekanizmasına da baş vurmuştur.

²⁵ Dr. Mirko Mirkoviç'in bu çok değerli eserinden esinlenerek ve bu eseri temel kaynak sayarak bu yazıyı hazırladık. Mirko Mirkoviç bu konuda Türk kaynaklarını hiç kullanmamasına rağmen çok değerli bir araştırma yapmıştır. Dr. Mirko Mirkoviç'in değerli bir çalışmayı başarıyla bütünlendiğini vurgulamak amacıyla bu yazımızda onun kullandığı kaynakların kimilerini doğrudan doğruya belirtmeyi uygun gördük.

5. Beratlarla öngörölmüş ve belirtilmiş bir biçimde kilise, hem kendi yetkisinde olan hukuk kurallarının uygulanmasını sağlamış hem de, gerektiği sırada yeni kurallar çıkarma hakkına sahip olmuştur.

6. Devletin hoşgörüsünden yararlanarak Sırp Kilisesi Sırpların din ve millî varlığını yüzyıllar boyunca koruyabilmiş, daha geçlerde ise, toplumsal siyasal koşullar değişince millî kurtuluş savaşının örgütlenmesine yardım etmiştir.

Tüm bu ileri sürölenler Türk yönetiminde Sırp Kilisesinin özel bir özerkliğe sahip olduğunu, bu hoşgörü ve bu özerklik sayesinde Sırpların yüzyıllar süren dirliğe nail olduğunu belgelemektedir.

